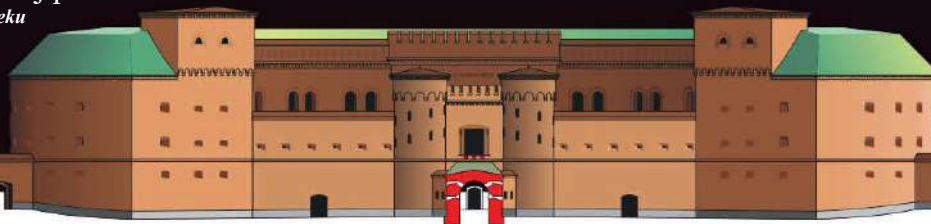

<http://www.fort.mariwoj.pl>
Fortyfikacje poligonalne XIX wieku
Mariusz Wojciechowski, Słupsk
mariusz@mariwoj.slupsk.pl

Maj 2020

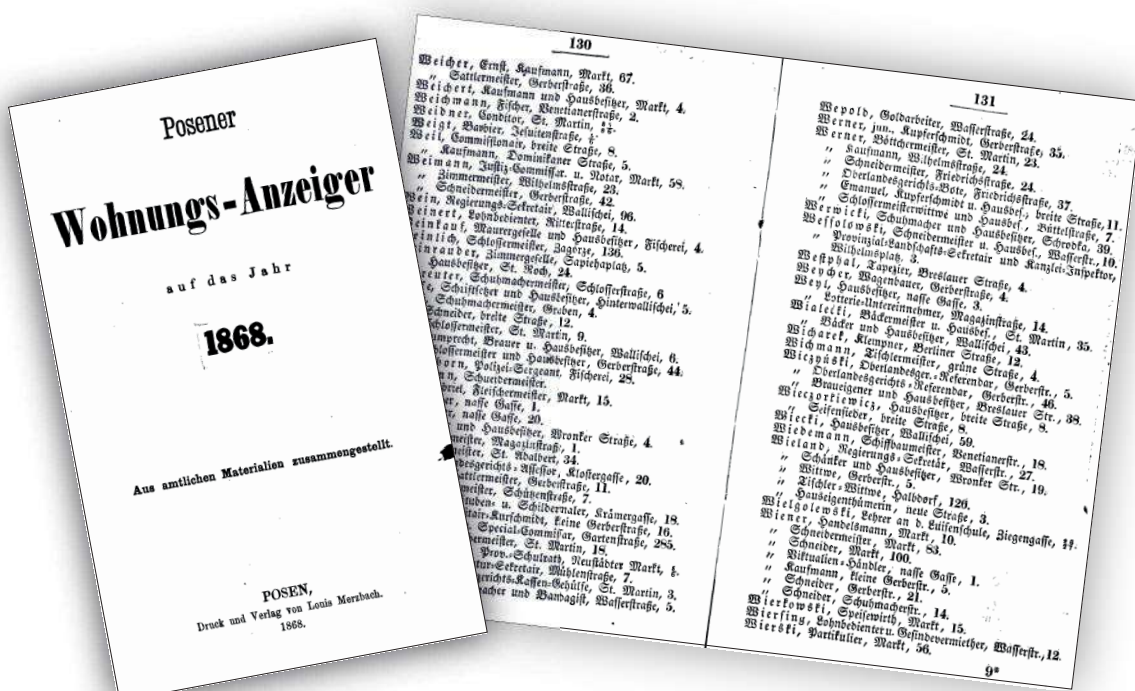
KILKA UWAG NA TEMAT TWIERDZY POLIGONALNEJ POZNAŃ

na podstawie książek adresowych Poznania z lat 1836-1868 (i kilku późniejszych)

WILDA-FORT i BERLINER-FORT

KOSZARY RDZENIA TWIERDZY POLIGONALNEJ

MIESZKAŃCY FORTU WINIARY, GRODZY NA WARCIE, GRODZY NA WIERZBAKU i innych obiektów

KILKA UWAG NA TEMAT POLIGONALNEJ TWIERDZY POZNAŃ

na podstawie ksiązek adresowych Poznania z lat 1836-1868 (i kilku późniejszych)

http://wiki-de.genealogy.net/Kategorie:Adressbuch_f%C3%Bcr_Posen

1. Mistrzowie wałowi (*Wallmeister*) i rusznikarze (*Büchsenmacher*) **mieszkali** albo w mieście, albo w fortach. Ci, którzy nie mieszkali w lokalach służbowych otrzymywali dodatek (*Wohnungsgeldzuschuss*).
2. Fortyfikacja dysponowała **mieszkaniem służbowym** m.in. na Św. Wojciechu, na Przepadku, na Grobli. Sądząc po nazwiskach, mieszkali w nich wojskowi (na Św. Wojciechu), a na Grobli być może zwykli cywile.

Lokale służbowe w 1871 roku i ich właściciele:

Fortifikation:

Kanonenplatz 1 = *Festungs-Bau-Direktion*

Magazinstr. 13 = *Fortifikations-Bauhof*

St. Roch 8

Thurmstr. 8

Zagórze 14

Pietrowo 3/4

St. Adalbert 12-15

Militair-Fiskus:

Wronkerstr. 9 = *Zeughaus*

Wronkerstr. 13 = *Zeughaus*

Gr. Gerberstr 24 = *Zeughaus*

Gr. Gerberstr 24 = *Artillerie-Depot*

Fiskus:

Graben 24 = *Wallmeister-Wohnung*

3. W niektórych obiektach fortecznych **mieszkali** wojskowi (zazwyczaj podoficerowie) i urzędnicy wojskowi rozmaitej maści. Nie wszystkie obiekty były zamieszkane (patrz dalej).
4. **Rusznikarzy** było czterech, a w latach 60-tych – ośmiu. Prawie wszyscy mieszkali w obiektach fortecznych. Pojawia się tylko jeden rusznikarz wojskowy, mieszkający w latach 60-tych w bramie Wildeckiej.
5. W latach 60-tych było **6 mistrzów wałowych**. Jeden z nich mieszkał w należącym do Fortyfikacji budynku przed bramą Kaliską (Pietrowo 3/4).
6. W bramach lub przy nich mieszkali **kontrolerzy** z urzędu skarbowego – było ich kilku, a nie kilkunastu, jak można by się spodziewać:

grodza na Wierzbaku koło bramy **Cmentarnej**

grodza na Warcie koło bramy **Szelągowskiej**

brama **Bydgoska**

brama **Warszawska**

brama przy **kleinen Gerber-Strasse** (brama Wroniecka?) - 2 osoby w 1848, później brama znika ze spisów

Na planach miasta są zaznaczane małe budynki (*Steuer*) w pobliżu bram, ale nie ma ich przy bramie Berlińskiej i bramie Królewskiej. Czy oznacza to, że te **dwie były przeznaczone dla ruchu osobowego**, a ruch towarowy był kierowany do wszystkich pozostałych bram, gdzie można było zapłacić podatek?

7. **Obiekty zamieszkane** (opuściłem liczby skrajne, np. 2–3 osoby w latach 40-tych; później ilość mieszkańców wzrosła i trzymała się na mniej więcej stałym poziomie w każdym obiekcie):

30–35 *Kernwerk / Fort Winiary*

9–15 *Wilda-Fort / Bastion Grolman*

10–12 *Berliner-Fort / Bastion Tietzen*

6–10 *Reformaten-Fort / Fort Prittwitz-Gaffron*

9–11 *Rochus-Fort / Fort Rauch*

2–3 *St. Adalbert-Fort / Fort Hake* – w 1845 wyjątkowo dużo: 22

4–7 *Schleuse, grosse* (grodza na Warcie) – w tym m.in. *Kranwärter*, czyli pewnie ktoś do pilnowania lub obsługiwania dźwigu na pobliskim wojskowym nabrzeżu przeładunkowym drewna na zachodnim brzegu Warty; zawsze też mieszkali rusznikarze

5–7 *Schleuse, kleine* (grodza na Wierzbaku przy bramie Cmentarnej)

od lat 60-tych

6 *Flesche Waldersee* – zastanawiające, bo mały blokhaus był przecież prochnią czasu pokoju

6 *St. Adalbert-Thor* (prawie na pewno boczna – wschodnia – brama przy Forcie Wojciecha)

3–4 *An Hak's Fort* (prawie na pewno budynek przy bramie – sam fort jest liczony zawsze osobno)

2–3 *Fort Radziwill*

8. Warto podkreślić, że zamieszkane były **grodze na Warcie i Wierzbaku**, ale Fort Wojciecha w zasadzie nie, a przyczółek mostowy (*Fort Roon*) – wcale.
9. W kilku obiektach mieszkali **restauratorzy**, którzy prowadzili restauracje albo „trakterie” – zapewne kasyna oficerskie: w Forcie Winiary, w obu większych bastionach, w obu fortach wschodnich.

WILDA-FORT i BERLINER-FORT

Potwierdziło się to, co jakiś czas temu znalazłem w przewodniku po Poznaniu: *Bastion Grolman* nosił do 1864 roku nazwę **Wilda-Fort**, a *Bastion Tietzen* – **Berliner-Fort**. Inne zmienione w 1864 roku nazwy fortów były znane od „zawsze” i nic ciekawego w nich nie ma, m.in:

- St. Adalbert-Fort* = Fort Hake
- Reformaten-Fort* = Fort Prittwitz-Gaffron
- Rochus-Fort* = Fort Rauch
- Rother Thurm* = Fort Radziwill

Do 1864	Po 1864	
<p>Berliner Fort. (IV. Revier.) Mossdorf, Sternitzki.</p> <p>Wilda-Fort. (III. Revier.) Anders, Meissner, Pätseh.</p> <p>Wilda-Fort. (III. Revier.) v. Hanstein. Kayser. v. Kittlitz. Kutzke. Meinhard Schreiner. Schütze, v. Skalley. v. Unruh. Wittig.</p>	<p>Bastion Grolman (früher Wilda-Fort.) (III. Revier.) Schneider, Kasern.Insp. v. Oppel, Lieut. Keller, Lieut. Krusaz, Lieut. Gladisch, Lieut. Haaek, Feldwebel. Hoenicke, Wittwe. Roy, Feldwebel. Koerner, Feldwebel. Regelle, Feldwebel. Regelle, Wittwe. Greiser, Sergeant. Cieslewicz, Kasernenwtr. Kalkowska, Speisewrth. Dr. Schlesinger, Arzt.</p>	<p>Bastion Grolmann. (früher Wilda-Fort.) (III. Revier.) Vollmar, Kasern-Insp. v. Chappius, Pr.-Lieut. v. Chappius, Sec.-Lieut. v. Borcke, Sec.-Lieut. Kramer, Feldwebel. Grosse, Feldwebel. Sprenger, Feldwebel. Grätz, Feldwebel. Zindler, Feldwebel. Seitzt, Feldwebel. Kalkowska, Tracteurin. Cieslewicz, Kasernwtr.</p> <p>1868 <i>Tracteurin</i>. Kalkowska prowadziła trakterię, podobnie jak Frenzela w Forcie Prittwitz-Gaffron.</p>
<p>Wilda Fort. (III. Revier.) v. Gösnitz, Prem.-Lieut. v. Chappuis, Sec.-Lieut. v. Colomb, Sec.-Lieut. Tschirner, Unterarzt. Szczepański, intern. Kasernen-Inspector. Gruszczyński, Restaurat. Witkowska, Wittwe. Kaluzniak, Arbeiter.</p>	<p>1865</p> <p>Bastion Tietzen (früher Berliner-Fort.) (IV. Revier.) Paul, Sec.-Lieut. Fritsch, Sec.-Lieut. Büttner, Sec.-Lieut. Wiesener, Sec.-Lieut. Leschhorn, Feldwebel. Rapok, Feldwebel. Possart, Feldwebel. Goebbels, Feldwebel. Haeusler, Feldwebel. Knauerhase, Feldwbl. Przychala, Kasernenw. Mosdorf, Restaurateur.</p>	<p>Wilda-Fort. Siehe Bastion Grolmann.</p> <p>Bastion Tietzen (früher Berliner-Fort.) (IV. Revier.) Maschke, Sec.-Lieut. 1 Schmidt, Sec.-Lieut. Schaper, Portepeefährn. Hellmer, Feldwebel. Meyling, Feldwebel. Mattern, Feldwebel. Körnchen, Feldwebel. Reimann, Feldwebel. Grätz, Restaurateurin. 1 Przychala, Kasernwärt. 1</p> <p>1868</p>
<p>1864 m.in. restaurator Gruszczyński.</p>	<p>1865</p>	<p>1868</p>

KOSZARY RDZENIA TWIERDZY POLIGONALNEJ

Tylko dwa bastiony rdzenia (*Wilda-Fort* i *Berliner-Fort*) mają stałych mieszkańców: wojskowych oraz restauratorów. Czy oznacza to, że tylko one były stale zamieszkiwane, bo były w nich koszary? Zapewne tak, bo mniejsze śródszańce I, II, IV i VI nie bardzo nadają się do skoszarowania wojska: pomieszczenia mają strzelnice, a nie okna. Na planach śródszańców II i IV tylko półokrągłe „basteje” od strony miasta oznaczone są jako *Casernement*, a pomieszczenia w części głównej (ze strzelnicami) jako: *Wagenhaus* resp. *Kammern!* Zresztą w półkolistych „izbach” w owych „bastejach” mogło się zmieścić niewiele żołnierzy: po 20 na każdej kondygnacji = 40. Śródszaniec I zapewne nie był stale obsadzony – jest mały i nie ma pomieszczeń koszarowych. Śródszaniec VI był pierwotnie obronny, przebudowany został na koszarowy (w sporym przybliżeniu do 240 żołnierzy).

Za to w większych śródszańcach III i V są izby z oknami od strony dziedzińca i te na pewno służyły jako **koszary**. Z grubsza można przyjąć, że w każdym mogło być skoszarowanych nawet do **880 żołnierzy** (22 izby żołnierskie na kondygnacji). Oczywiście są to ilości szacunkowe przy założeniu, że w izbie mieściło się 20 żołnierzy, a mogło ich być nieco mniej.

Bez wątpienia śródszańce w Fortie Reformatów i Fortie Rocha były koszarami (w przybliżeniu po 500 żołnierzy w każdym), no i oczywiście **Fort Winiary** (*Kernwerk*) – główne koszary twierdzy poligonalnej. Poniżej są przykłady zameldowanych w nim osób.

W 1. połowie XIX wieku na pewno jako koszary służył klasztor przy kościele na Św. Wojciechu (*St. Adalbert Kaserne*), przerobiony na ten cel zaraz na początku budowy twierdzy.

Winiary-Fort.

(IV. Revier.)

v. Angern. v. Buddenbrock. Campe.
Deter. v. Freyburg. v. Hillner. Hoffmann. Jaeschke. Knorr. Krentzer. Krieg. Krug. Krzyszostaniak. Melzer. Menzel. Mirus. Neumann. Oemler. Pflanz. Pricelius. Püttelkow. Redmann. Saenger. Schlafke. Stark. v. Strautz. Tickelmann. v. Wedelstädt. Wurch. Zeidler. Ziele.

1848

1862 W Fortcie Winiary m.in. rusznikarze, piekarze, restaurator

Winiary-Fort.

(IV. Revier.)

v. Hake, Hauptmann.
Kruska, Sec.-Lieut.
Rössel, Sec.-Lieut.
Titz, Sec.-Lieut.
Vanslow, Prem.-Lieut.
v. Hengel, Sec.-Lieut.
Seydel, Sec.-Lieut.

Sabrotzky, Feldwebel.
Bürger, Feldwebel.
Zehn, Feldwebel.
Schüssler, Feldwebel.
Witschel, Feldwebel.
Milde, Feldwebel.
Hahn, Feldwebel.
Vogt, Feldwebel.
Müssigbrodt, Feldwebel.
Seipold, Feldwebel.
Prophet, Feldwebel.
Kriebel, Feldwebel.
Dr. Oppler, Volontairarzt
Stelzner, Zeug-Lieut.
Schulz, Zeug-Sergeant.
Hähnel, Zeug-Sergeant.
Borschdorf, Zeughaus-Büchsenmacher.
Tallmann, Kasern.-Insp.
Dorn, Bäckermeister.
Lange, Restaurateur.
Mühle, Wittwe.
Kiesewetter, Kutscher.
Rüdiger, Kutscher.
Hoffmann, Büchsenm.
Plagwitz, Commis.
Reichelt, Kasernenwärt.
Reich, Wittwe.
Bogdanowski, Bäcker.
Walter, Steuer-Diätar.

Fort Winiary

(früher Kernwerk).

(IV. Revier.)

Kaulbach, Kasern.-Insp.
Bech, Sec.-Lieut.
Guderian II., Sec.-Lieut.
Blumenthal, Sec.-Lieut.
Lippert, Sec.-Lieut.
de Clerc, Sec.-Lieut.
v. Burghoff, Sec.-Lieut.
Guderian I., Sec.-Lieut.
Moliere, Sec.-Lieut.
v. Koschkull, Sec.-Lieut.
Dr. v. Karczewski, Arzt.
Dr. Meinhardt, Arzt.
Reichelt, Kasernenwärt.
Ladusch, Kasernwärt.
Langner, Restaurat.
Plagwitz, Geschäftsfüh.
Weruer, Sergeant.
Fichtner, Sergeant.
Dietrich, Sergeant.
Vogt, Feldwebel.
Thurmann, Feldwebel.
Hartmann, Feldwebel.
Sabrotzki, Feldwebel.
Schüssler, Feldwebel.
Uschler, Feldwebel.
Eichholz, Feldwebel.
Preuss, Sergeant.
Müller, Hautboist.

1865

M.in. restaurator i *Geschäftsführer*.
Hautboist to orkiestrant wojskowy –
oboista, podoficer o dość wysokiej
pozycji, bo grał w orkiestrze pułkowej.

Fort Winiary

(früher Kernwerk).

(IV. Revier.)

Radeck, Kasern.-Insp.
Rauch, Zeuglieutn.
v. Davier I., Pr.-Lieut.
Davier II., Sec.-Lieut.
Hilliges, Sec.-Lieut.
Fhr. v. Czettritz-Neuhaus, Sec.-Lieut.
Freitag, Sec.-Lieut.
Koralewski, Kas.-Wärt.
Ladusch, Kas.-Wärter.
Langner, Trakteur.
Borschdorf, Büchsenm.
Krieschey, Feldwebel.
Scholz, Feldwebel.
Rösler, Feldwebel.
Böhmer, Feldwebel.
Gulde, Feldwebel.
Mennig, Feldwebel.
Bänsch, Feldwebel.
Hoffmann, Feldwebel.
Bartsch, Feldwebel.
Hornig, Feldwebel.
Graetz, Feldwebel.
Jungnickel, Feldwebel.
Kretschmer, Feldwebel.
Bergmann, Feldwebel.
Bauch, Feldwebel.
Werner, Vice-Feldweb.
Hähnel, Zeug-Sergt.
Borkowski, Zeug-Sergt.
Bothe, Hautboist.
Schwentzer, Hautboist.

1868

1835

Ingenieur u. 5. Pionier-Abtheilung.

- Herr v. Prittwitz, Kap. u. Festungs-Bau-Direktor [A. O. 4.] (St. J. O.) Magazinstr. Nro. 17.
 -- Blecken v. Schmeling, Kap. u. ad int. Garnison-Bau-Direktor beim V. Armeekorps, [E. K. 2.] Fort Winary.
 — Hardeuack, Kap. St. Adulbert Nro. 111
 — Kochs, " " Nro. 112
 — Helff, " Kleine Gerberstr. Nro. 107.
 — Eichstaedt, Sec.-Lieut. Fort Winary.
 — v. Schweinitz, " St. Adulbert Nro. 112,
 — v. Wagenheim, " Bonin.

Fortifications-Personal Magazinstr. Nro. 17.

- Herr v. Prittwitz, Kapit. auch Ingenieur u. 5. Pionier-Abtheilung.
 — Hardeuack, Kapit. " " "
 — Helff, " " " "
 — Kochs, " " " "
 — Eichstaedt, Sec.-Lieut. " " "
 — v. Wagenheim, " " " "
 — v. Schweinitz, " " " "
 — Koch, Bauschreiber. Magazinstr. Nro. 17.
 — Boxentrotter, Wallmeister. St. Adulb. Nro. 112.
 — Lonn, " in Bonin.
 — Woelfling, " St. Adulb. Nro. 111.
 — Grünwald, " Fort Winary.
 — Mack, Materialenschreiber. St. Adulb. Nro. 112.
 — Heinisch, " Magazinstr. Nro. 17.

Materialenschreiber to niżsi urzędnicy wojskowi: pojawiają się w różnych spisach tylko w 1. połowie XIX wieku – później w biurach służyli tylko *Fortifications-Assistenten*.

1844

Sitz der Königlichen Militair- und Civil-, wie auch der Städtischen Behörden.

A. Militair - Behörden.

1. General - Commando des 5. Armeecorps, Wilhelmstrasse Nro. 11.
2. 10. Division, Berlinerstrasse Nro. 32.
3. 10. Infanterie-Brigade, Wilhelmstrasse N. 19.
4. 10. Cavallerie-Brigade, Wilhelmstrasse N. 7.
5. 10. Landwehr-Brigade, Friedrichsstr. N. 19.
6. 5. Artillerie - Brigade, Magazinstrasse Nro. 1.
7. Commandatur, Magazinstrasse Nro. 1.
8. 18. Infanterie - Regiments - Commando, Berlinerstrasse Nro. 30.
9. 19. Infanterie-Regiments-Commando, Mühlenstrasse Nro. 5.
10. 7. Husaren-Regiments - Commando, Berlinerstrasse Nro. 31.
11. Artillerie - Abtheilungs - Commando, 2. Abtheilung, Friedrichsstrasse Nro. 22.
12. Ingenieur, 5. Pionier-Abtheilung u. Festungsbau-Direktion, Kanonenplatz Nro. 1.

1844: Dyrekcja Budowy Twierdzy mieści się przy Kanonenplatz 1.

Jest to zapewne to samo miejsce co wcześniej (Magazinstr. 17), tylko zmieniono adres po wytyczeniu placu (do wojny światowej zmienił się jeszcze dwa razy: Kanonenplatz 2, Seecktstrasse 2).

Thor - Aemler.
 Bromberger Thor.
 (V. Revier.)
 Kotz.
 Thor an der Kleinen Gerber-Strasse.
 (II. Revier.)
 Glaesemer, Prüfer.
 Warschauer Thor.
 (V. Revier.)
 Espenner, Waechter.

1848

Thor - Aemler.
 Bromberger Thor.
 (V. Revier.)
 v. Przytlanowski.
 Thor an der kl. Gerberstrasse.
 (II. Revier.)
 Warschauer Thor.
 (V. Revier.)
 Hanff.

Urzednicy w bramach byli z Głównego Urzedu Podatkowego (*Haupt-Steuer-Amt*), a same bramy nie nalezaly do wojska, ale do wladz podatkowych (*Steuer-Fiskus*).

19) **Haupt-Steuer-Amt.** (*Willh. Str. 28.*)
 Steuer-Rath: Hahn.
 Haupt-Amts-Rendant: Jeenicke.
 Haupt-Amts-Controllenr: Schnlz.
 Steuer-Inspector: Schmidthals.
 Ober-Steuer-Controllenr: Fabarius.
 Haupt-Amts-Controllenr: Bauer.
 Haupt-Amts-Assistenten: Zamhrzycki, Havenstein, Knorr.
 Ober-Steuer-Anfseher: Ribke, Gaehl.
 Steuer-Aufseher: Waechter, Sierawski, Faschin, Klose, Beihl, Maerker, Marschner.
 Thor-Controleur: Froehlich, Kramns, Espenuer, Kotz, Staehr.
 Haupt-Amts-Diener: Loeffler.
 Packbofs-Diener: Beyer.

1848

Schlense, große.
 (Am Schillingsthore)
 (IV. Revier.)
 Thurein, Feldwebel.
 Procop, Büchsenmacher.
 Helfricht, Büchsenmach.
 Schmidt, Büchsenmach.

Schlense, kleine.
 (Am Kirchhofsthore.)
 (IV. Revier.)
 Klose, Thorkontrollenr.
 Schöckel, Feldwebel.
 Kling, Todtengräber.
 v. Wolfersdorff, Lieut.
 Müller, pens. Wallmstr.

1848

Zamieszkane byly grodze na Warcie i Wierzbaku, nie tylko Fort Wojciecha.

St. Adalbert-Fort.
 (IV. Revier.)
 Kayser, Kramns.

1848

Schleuse, Grosse.
(IV. Revier.)
Gebhardt. Stellmacher.
Schleuse, Kleine.
(IV. Revier.)
Kaiser. Klug. Kramus. Meltzer,
Müller. Splitt. Ulbrich.

Schleuse (grosse).
(IV. Revier.)
Herrmann. Neumeister. Vogt.
Schleuse (kleine).
(IV. Revier.)
Janiszewska. Klug. Kupke. Kurze.
Müller.

St. Adalbert-Fort.
(IV. Revier.)
Albrecht. Borschdorf. Hoffmann. Klapper.
Krzyżostaniak. Meyer. Michel.
Neumann. Piątek. Pohl. Przychala.
Pricelius. Rother. Reichelt. Schuhmann.
Schulz. Stephan. Stodolka.
Tiek. Weidner. Woydt. Wozniak.

Reformaten-Fort.
(V. Revier.)
Beyer. v. Borek. Mühels. Opitz.

1848

Ale tłum w 1855! W 1845 było zameldowanych tylko dwóch.

Reformatenfort.
(V. Revier.)
Gaedicke, Sec.-Lientenant.
Dr. Landsberg, Arzt.
Bergemann, Feldwebel.
Regen, Feldwebel.
Gieler, Feldwebel.
Wozniak, Kasernenwärt.

1862

Przepadek.
(IV. Revier.)
34. Der Fortifikation gehörig. — Beyer.
Karuss. Krentzer. Schulz.

47/48. Der Fortifikation gehörig. — Arndt. Fengler. Nitschke. Sedlak.
50. Der Fortifikation gehörig. — Lindner.

Tereny wojskowe na Przepadku.

Büchsenmacher. Flieger. Jakubowski. Liedlich. Hoffmann.

Rusznikarze

Büchsenmacher.
Bär.
Borschdorf.
Hoffmann, A.
Hoffmann, F. W.
Liedlich.
Procop.
Regolini.
Schmidt.

1862: rusznikarze

St. Adalbert - Thor.
 (IV. Revier.)
 C. Militair - Fiscus.
 Kupke, Wallmeister.
 Biedermann, Z.-Feldw.
 Klawitter, Zeug-Feldw.
 Lewandowski, Nachtw.
 Klose, Artill.-Gefr.

1862: pojawia się „St. Adalbert-Thor”.

St. Adalbert - Thor.
 Siehe „An Hak's Fort”.

1865

1868:

St. Adalbert-Thor.
 Siehe „An Hak's Fort.”

Fort Hake.
 (früher St. Adalbert-Fort).
 (IV. Revier.)
 Arlt, Wallmeister.
 Machin, Zeugsergt.
 Klug, Todtengräber.

An Hak's-Fort.
 (früher St. Adalbert-Thor)
 (IV. Revier.)
 C. Militair-Fiskus.
 Biedermann, Zeuglieut.
 Jaeckel, Zeugfeldwebel.
 Hinze, Fortif.-Assist.

Berliner Fort.
 (IV. Revier.)
 Przychala, Kasernenwärt.
 Glaubitz, Speisewirthin.
 Schulz, Artill.-Feldwebel.
 Possart, Art.-Feldwebel.
 Horschke, Art.-Feldweb.
 Schauer, Art.-Feldwebel.
 Gustke, Sec.-Lieutenant.
 Bock, Sec.-Lieutenant.
 Gensicke, Art.-Feldw.
 Barrein, Art.-Feldw.
 Leschhorn, Art.-Feldw.
 Breitestraße.

1862: Glaubitz – Speisewirthin. Zapewne kasyno oficerskie.

Rochus - Fort.
 (V. Revier.)
 v. Oldenburg, Sec.-Lieut.
 v. Tluck, Sec.-Lieut.
 Koch, Sec.-Lieutenant.
 Brendel, Feldwebel.
 Schreck, Feldwebel.
 Panlick, Unteroffizier.
 Rühl, Feldwebel.
 Kühn, Assistenz-Arzt.
 Dittebrand, Kas.-Insp.
 Ambrosius, Restaurateur
 Busse, Kasernenwärter.

1862

Schleuse, große.
(II. Revier.)
 (Am Schillingsthor))
 Helfricht, Büchsemch.
 Paulike, Schiffsknecht.
 Matschas, Krabnwärt.
 Lindner, Restauratrin.

Schleuse, kleine.
(IV. Revier.)
 (Am Kirchhofsthor))
 Franke, Thorcontrol.
 Klug, Todtengräber.
 Goetz, Feldwebel.
 Schäckel, Feldwebel.
 Herzberg, Thierarzt.

1865: obie grodze zamieszkane.

Fort Prillwitz-Gastrol
 (früher Reformaten-Fort)

(V. Revier.)
 Pech I., Sec.-Lieut.
 Hein, Feldwebel.
 Kosse, Feldwebel.
 Gutknecht, Feldwebel.
 Bergmann, Feldwebel.
 Pohle, Sergeant.
 Kassner, Unteroffizier.
 Busse, Kasernenwärt.
 Frenzel, Restaurateur.
 Güttlein, Wittwe.

1865

Thurmstraße.
(V. Revier.)
 (Nr. 1 an Thor G)

8. & Fortification.
 Riebe, Wittwe.
 Schulz, Festungswchtr.
 Linke, Dienstfrau.
 Ducki, Fleischerges.
 Polewicz, Festungwcht.
 Riebe, Tapezierges.

1865 Thurmstrasse 8.

10. & Fortification.
 Karuss, Fort-Schreibr.
 Hoffmann, Wittwe.
 11. Unbehaut.
 12. & Fortification.
 Fenner, Garnisonlehrer
 u. Organist.
 Steinbrunn, Garnison-
 Lehrer.
 13. & Fortification.
 Dietz, Schlossermstr.
 14. & Fortification.
 Lehmann, Zeughptm.
 Mäder, Wittwe.
 15. & Fortification.
 Friebe, Zimmerpolier.
 Friebe, Schlosserg.

Mieszkania służbowe przy St. Adalbert 10-15.

Fort Hake
 (früher St. Adalbert-Fort).
(IV. Revier.)
 Schoeckel, Feldwebel.
 Reim, Feldwebel.
 Klette, Feldwebel.

An Hak's Fort
 (früher St. Adalbert-Thor).
(IV. Revier.)
 & Militär-Fiscus.
 Lowandowski, Tagelh.
 Biedermann, Zg.-Fldw
 Jaeckel, Zeug-Feldwbl.
 Kupke, Wallmeister.

1865

Pietrow.
 (Vor dem Kälischer Thore.)
(V. Revier.)
 1/2. & Koffer, Tischlm.
 Schulz, Wittwe.
 Murka, Kutscher.
 Urbanski, Fuhrmann.
 Radowicz, Wittwe.
 Krych, Arbeiter.
 Thiel, Arbeiter.
 3/4. & Fortification.
 Niemischansky, Wallm.
 Tulkowski, Arbeiter.
 Ambrosius, Restaurat.
 Beyer, Einwohnerin.
 5. & Krüger.

1865

Büchsenmacher.

Bär.
Berschdorf.
Hoffmann, A.
Hoffmann, F. W.
Liedlich.
Procop.
Regolini.
Schmidt

1865 Ruzznikarze

Wilda - Thor.
(III. Revier.)
Klett, Mil.-Büchsenm.

1865 Ruzznikarz wojskowy

Fort Radziwill
(früher Rother Thurm).
(V. Revier.)

Hertel, Sec.-Lieut.
Gregor, Feldwebel
Schaendel, Restaurat.

Fort Rauch

(früher Rochus-Fort).
(V. Revier.)

Tolz, Kasernen-Insp.
v. Scheven, Sec.-Lieut.
v. Ostrowski, Sec.-Lieut.
Dr Philippi, Assis. Arzt.
Bischoff, Feldwebel.
Reissert, Feldwebel.
Hassenschmidt, Feldw.
Zimmermann, Serg.
Repke, Restaurateur.
Wozniak, Kasernenwrt.

Reformaten-Fort.
Siehe Fort Prittwitz-
Gaffron.

1865

Pietrowo.

(Vor dem Kalischer Thore.)

(V. Revler.)

- 1/2. G. Koffer, Tischlrm.
 Bollgin, Tischlermstr.
 Richter, Restaurateur.
 Bock, Böttchermstr.
 3/4. G. Fortifikation.
 Fischer, Wallmstr.
 5. G. Krueger.

Fort Prittwitz-Gaffron
(früher Reformaten-Fort).**(V. Revler.)**

- Horn, Sec.-Lieut.
 v. Berken, Sec.-Lieut.
 Roesdorf-Salm, Sec.-
 Lieutenant.
 Bugenhagen, Feldweb.
 Laube, Feldwebel.
 Stentzel, Feldwebel.
 Schönke, Unterarzt.
 Frentzel, Tracteur.
 Busse, Kasernenwärter

1868

Vor dem Kalischer Thore 3-4
wśród obiektów zamieszkanych**Fort Radziwill**

(früher Rother Thurm).

(V. Revler.)

- Wolff, Sec.-Lieut.
 Kretschmer, Feldwebel

Fort Rauch

(früher Rochus-Fort).

(V. Revler.)

- Fritsch II., Sec.-Lieut.
 Posner, Kas.-Inspekt.
 Sennwitz, Feldwebel.
 Ullrich, Feldwebel.
 Pohl, Feldwebel.
 Bittner, Sergeant.
 Scheffler, Büchsenm.
 Uhlich, Lazarethgeh.
 Wozniak, Kasernenwrt.

Reformaten-Fort. Siehe Fort Prittwitz-
Gaffron.

1868